

„...tények aligha formálják a történelmet – de eszmék igen”

Hungary's Long Nineteenth Century. Constitutional and Democratic Traditions in a European Perspective. Collected Studies by László Péter. Edited by Miklós Lojtkó. Brill, Leiden–Boston, 2012.
(= *Central and Eastern Europe. Regional Perspectives in Global Context*, vol. 1.)
477 oldal

Új könyvsorozat első kötetét tartja kezében az olvasó: A budapesti Central European University (CEU), az *East Central Europe* című folyóirat és a leideni Brill Kiadó együttműködésével könyvsorozat indul, mely „Közép- és Kelet-Európa” 19–21. századi történeti problémáit kívánja európai vagy akár globális történeti perspektívából vizsgálni. A nemzeti történetírások „nagy narratíváinak” szűk kereteiből kilépve, a regionális komparatív vizsgálatok révén az összeurópai folyamatokról alkotott képünk is árnyaltabbá és gazdagabbá válhat. Emellett a szerkesztők az interdiszciplináris szemléletmód jegyében a történelem mellett a társadalomtudományok széles köre művelőinek részvételére is számítanak.

Péter László sajátos helyet foglalt el a magyar történettudomány művelői között. 1956-ban fiatal pályakezdőként hagyta el az országot, Oxfordban tanult, majd hosszú évekig Londonban a School of Slavonic and East-European Studies professzora volt. 1965-től kezdve, kényszerű megszakításokkal, rendszeresen hazalátogatott, intenzív könyvtári kutatásokat folytatott, személyes, sőt baráti kapcsolatot ápolott egészen haláláig a magyarországi történészek közül jó néhányval. Mégsem beszélhetünk arról, hogy kutatási eredményei integrálódtak volna a magyarországi történeti irodalomba. Ennek fő oka az volt, hogy mind témája, mind pe-

dig szemléletmódja idegennek tűnt. Tanulmányainak kiadója, Lojtkó Miklós találóan „old-fashioned traveller”-nek nevezi a könyv szerkesztői előszavában. S Péter László maga is büszkén vállalta különállását. Carlile Aylmer Macartneyről, a történésszé formálódásában döntő szerepet játszó oxfordi professzorról megjegyezte egy interjúban, hogy őt látva „a függetlenségét, az integritását megőrző történész lett az ideálja”, s valóban maga is ezt a modellt követte.

Az alkotmánytörténet állt érdeklődésének előterében, amely 1945 után nem tartozott a támogatott és preferált területek közé Magyarországon. Nem steril jogtörténetet kívánt azonban művelni, hanem a politikai intézmények története inspirálta, az azokhoz kötődő konvenciók, mentalitás, eszmék vizsgálata, s hogy azok hogyan befolyásolják a politikai folyamatokat rövid és hosszú távon egyaránt. „Tények aligha formálják a történelmet – de eszmék igen” – fogalmaz egyik itt közölt írásában (*Lajos Kossuth and the Conversion of the Constitution*). (211. old.) Péter László soha nem „témát”, hanem „problémát” kívánt vizsgálni munkáiban, perspektívája szigorúan történeti, szemléletmódja pedig analitikus jellegű volt. Történeti, hiszen bár kutatásainak időbeli súlypontja a 19. századra, az 1790-től 1918-ig terjedő hosszú évszázadra esett, ahogy a szóban forgó kötet címe is jelzi, de a folyamatok felvázolása és megértése végett fejtegetései évszázadokkal korábbra (esetenként egészen Szent István időszakáig) visszanyúlnak, s elemzéseinek tanulságait igyekszik levonni akár az 1990-es évek politikai átszerveződésére vonatkozóan is, azaz megpróbálja a történeti kutatásaiban alkalmazott fogalmi apparátussal leírni és értékelni a „mai” folyamatokat is. Analitikus

módszerének magvát a politikai nyelv fogalmainak és e fogalmak állandó és változó elemeinek vizsgálata alkotta. Kiindulópontként a korabeli alkotmányjogi és politikai gondolkodás fogalmi apparátusának, terminológiájának rekonstrukcióját választotta, elutasítva későbbi korok fogalmi készleteinek alkalmazását az elemzés során.

Péter László nem írt monográfiákat, egyetlen hosszú lélegzetvételű összefoglalása a magyarországi alkotmányfejlődésről a „*Die Habsburgermonarchie 1848–1918*” című sorozat hetedik kötetében jelent meg német nyelven. Életművének túlnyomó részét tanulmányok és esszék alkotják, melyből egy kötetre való válogatás jelent meg tizenöt évvel ezelőtt magyar fordításban.¹ Angol nyelven pedig a most tárgyalt kötet az első kiadvány, amely áttekintést nyújt írásaiból. Az általa írt bevezető mintegy összeköti a tanulmányokat, röviden megjelölve a súlypontokat és nyomatékosítva a legfontosabbnak ítélt megállapításokat. Lojko Miklós előszava pedig a személyiség finom rajzát helyezi a tanulmányok mögé, felvilágosítva a 2008-ban elhunyt történész portréját.

A kötet tanulmányait a szerző és kiadó nem tagolta nagyobb fejezetekbe, ugyanakkor az egykor külön született írásokat folyamatos fejezetszámozással ellátva az egységességet, a mondanivaló tanulmányokon átívelő voltát hangsúlyozta. Az első három tanulmány („*The Holy Crown of Hungary*”, „*Ius Resistendi in Hungary*”, „*The Irrepressible Authority of Werbőczy's Tripartitum*”), melyek közül még egyik sem jelent meg magyar nyelven, időben korábbi évszázadokba kalauzolja az olvasót, a 19. században tetést töltött Szent Korona-tan történeti előzményeinek, az ellenállási jognak és Werbőczy István Tripartituma nemesi kultuszának vizsgálatával. Az alkotmánytörténeti hagyomány összetevői-

ként valóban valamennyit a 19. századi magyarországi alkotmányjogi gondolkodás fontos elemeként kell számon tartanunk.

A kötet gerincét a 19. századi alkotmányfejlődés egy-egy részkérdését vizsgáló írások alkotják, melyek közül alig három („*The Aristocracy, the Gentry and Their Parliamentary Tradition in Nineteenth-Century Hungary*”, „*Law XLIV of 1868 'On the Equality of Nationality Rights' and the Language of Local Administration*”, „*Church-State Relations and Civil Society in Hungary: A Historical Perspective*”) jelent meg a korábban már említett magyar nyelvű tanulmánykötetben. A motívumok és kutatási problémák ismerősek lehetnek a magyarul már napvilágot látott írásokból, mégis ez az angol nyelvű gyűjtemény a legkifejtettebb és legveretesebb tanulmányokat közli, a legrészletesebben kifejtett érvelésekkel, átvéve egyes részeket a német nyelvű nagy összefoglalóból.

A magyar történettudomány szempontjából Péter László legmarkánsabb megállapításaiként hármat emelhetünk ki, melyek különböző perspektívából megvilágítva, az érvelés különböző elemeit hangsúlyozva, de újra és újra feltűnnek tanulmányaiban.

Egyrészt Péter László méltán központi jelentőséget tulajdonít a 19. századi magyarországi alkotmányos gondolkodás vizsgálatában az 1848. évi áprilisi törvények értelmezéseinek, s abból kifejtve az 1867-es Kiegyezés alkotmányjogi elemzésének és értékelésének. (A kötetben lásd mindenneke előtt a „*The Dualist Character of the 1867 Hungarian Settlement*” című fejezetet.) Megállapítása szerint a kor nemesi politikusainak gondolkodását alapvetően a régi nemesi alkotmányjogi és politikai fogalmak határozták meg, még ha meg is jelentek már olyan új fogalmak és eszmék, mint 'állami függetlenség', 'perszonálunió' stb. Mindezekelőtt a szokásjog fontos szerepét hangsúlyozza a törvényekkel szemben; továbbá a korona (király)–ország (a nemesség politikai közössége) kettősségét mint a nemesi alkotmányfelfogás alapját: az alkotmányos-

¹ Péter László: *Az Elbától Keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből.* Budapest, 1998.

ság eszerint nem más, mint a „korona”, illetve az „ország” jogainak kölcsönös elismerése és tiszteletben tartása. A „korona” és az „ország” konfliktusok sorozatán keresztül újra- és újraszabályozta egymáshoz fűződő viszonyát 1608-ban, 1681-ben, 1711-ben, 1790-ben, s ez történt 1848-ban, majd 1867-ben is. Határozottan tagadja Péter László, hogy az áprilisi törvények „perszonálunió”-vá alakították volna át a magyar korona országai és a dinasztia többi tartományai és országai közötti közjogi viszonyt, s ennek fényében persze határozottan tagadja, hogy a Kiegyezés az 1848-ban kivívott jogok egy részéről való lemondást jelentette volna. Sokkal inkább 1848 folytatójaként és betetőzőjeként értékeli 1867-et, amely ismét biztosította az „ország” hagyományos jogainak érvényesítését, miközben a korábban a „korona” jogaiként elismert jogok egy részének a megosztását is elérte az uralkodó és az „ország”-ot az állampolgári jogegyenlőség megteremtése után immár megtestesítő népképviselői parlament között.

Péter László másik fontos kutatási témája a dualizmus kori politikai intézményrendszer jellege és működése. (A tárgyalt kötetben lásd mindenekelőtt a *„The Aristocracy, the Gentry and Their Parliamentary Tradition in Nineteenth-Century Hungary”* című fejezetet.) Megállapítja, hogy az nem alkotmányos, inkább kevert jellegű volt. A hatalomgyakorlás őrizte a hagyományos kettős tagolódást a parlament és a korona kettősségében, ahol az utóbbi a korábbi *Reservata* jogaiból sokat megtarthatott. A kormányzat alkotmányos, képviselői és felelős volt, de nem parlamentáris. A felelősség is dualisztikus jelleggel öltött: a mindenkor kormány egyszerre volt felelős a parlamentnek és az uralkodónak; ehhez járult a szűk választójog, a választási visszaélések – mindezek következtében a nyugati alkotmányos formák ellenére a kialakuló politikai intézményrendszer „a földbirtokos nemesség parlamenti oligarchiáját” eredményezte. A századfordulóra azután a hagyományos elemek elhalványulnak, az ál-

lami szuverenitás, nemzeti függetlenség eszméi a nacionalizmussal együtt átalakítják a közgondolkodást – ezzel magyarázza Péter László, amit a „dualizmus válságá”-nak neveztek korábban.

A harmadik súlyponti elem kutatásaiban a „jog autokratikus felfogásának” vizsgálata a dualizmus kori politikai intézményrendszerben (a kötetben lásd mindenekelőtt a *„The Autocratic Principle of the Law and Civil Rights in Nineteenth-Century Hungary”* című tanulmányt, vagy a magyar nyelvű kötetbe is belefoglalt *„Montesquieu’s Paradox on Freedom and Hungary’s Constitutions 1790–1990”* című esszét), melynek jegyében az állampolgári egyéni politikai jogok (sajtószabadság, egyesülés joga, gyűléskezelési jog, vallásszabadság) törvényi szabályozása vagy teljes egészében, vagy részben elmaradt még a liberális elveken nyugvó alkotmányosság időszakában is. A jog autokratikus felfogása Péter László véleménye szerint összeköt olyan egymástól sok tekintetben különböző történeti időszakokat, mint a dualizmus, a két világháború közötti periódus vagy az 1945 utáni átalakulás évei, de akár az 1990-es évek politikai újjrendeződését is. Igen tanulságos a kísérlet századokon átívelő folyamatok azonosítására az egyébként nagyon fordultatos és eseménytelit modern századainkban – még ha tanácsos is a determinisztikus szemlélet lehetséges buktatóira is figyelni. Péter László azonban igyekszik ezeket a buktatókat elkerülni, tendenciák mellett egyúttal alternatívákat is felvázolni.

Az első két témacsoport vizsgálatában központi szerepet játszik Péter László munkáiban a 19. századi nemzeti eszme szerepének és a nacionalizmusok színre lépése történeti következményeinek gondos elemzése. Néhány írásában ezt választotta fő vizsgálati tárgyal („*Language, the Constitution, and the Past in Hungarian Nationalism*”, „*Law XLIV of 1868 ‘On the Equality of Nationality Rights’ and the Language of Local Administration*”). Lojtkó Miklós előszavában éles szemmel rámutat Péter Lász-

ló életművének egyik „paradoxon”-ára: tudományos életműve végletesen magyarközpontú, amennyiben szinte kizárólag magyar történeti problémák vizsgálatát tartalmazza, ugyanakkor szemlélete határozottan antinacionalista, s következetesen igyekezett a magyar nemzeteszmeivel és nemzeti mozgalom történetével kapcsolatos általánosan elfogadott tételeket részben vagy egészben felülvizsgálni, de legalábbis megkérdőjelezni. Ebben a vonatkozásban sem volt hajlandó

elismerni egyetlen szakmai dogmát sem alapos vizsgálat nélkül. De ahogy nem idealizált, úgy nem is démonizált. Végkövetkezései egyes ponton lehetnek megkérdőjelezhetők, de elkötelezettsége a következetes és elfogulatlan tudományos elemzés iránt semmiképpen.

DEÁK ÁGNES